

Jaarverslag 2015 van de Werkgroep Geveltekens van de Historische Vereniging Oud Leiden (HVOL).

Algemeen

De in 2012 opgerichte "Werkgroep Geveltekens" zette de in de eerste jaren ingezette koers in 2015 voort.

De Werkgroep Geveltekens heeft twee hoofdtaken:

- Behoud, herstel en herplaatsing van geveltekens in Leiden.
- Het 'vertellen van het verhaal' van de geveltekens in Leiden en hun betekenis door middel van onderzoek, het toegankelijk maken van gegevens en publiciteit.

Met de afdeling Erfgoed Leiden en Omstreken (met name M. Andela, C.Nagtzaam, R.A. Slotema en vooral M. Roscher) werd opnieuw plezierig en effectief samengewerkt.

Eind 2015 werd met het Bestuur van HVOL overleg gevoerd over de gezamenlijke aanpak van problemen die zich voor de Werkgroep voordoen:

Ervaren knelpunten bij het herstel van geveltekens liggen onder meer op het vlak van:

- . de relatie eigenaar-opdrachtgever-Erfgoed-financiers
- . de communicatie met en tussen diverse afdelingen van de gemeente Leiden
- . het gebrek aan financiën voor onderhoud
- . de gebrekkige communicatie met derden, bijv. de Lakenhal.

Hierop volgde een gesprek met Erfgoed Leiden en Omstreken over de mogelijkheden de knelpunten weg te nemen.

Samenstelling en vergaderingen van Werkgroep en Coördinatieteam

De Werkgroep kwam in 2015 driemaal bijeen. Tussentijds werden alle leden geregeld per email over de voortgang der werkzaamheden en andere ontwikkelingen geïnformeerd.

In 2015 hebben zich enkele nieuwe leden aangemeld. In de loop van het verslagjaar hebben enige leden hun lidmaatschap opgegeven of niets meer van zich laten horen; sommigen onder hen blijven echter beschikbaar resp. geïnteresseerd. Aan het einde van 2015 telde de Werkgroep 17 leden.

Van de Werkgroepleden is ongeveer de helft actief tot zeer actief betrokken bij de verschillende activiteiten.

In oktober werd besloten begin 2016 een evaluatie te houden van de werkwijze en de activiteiten van de Werkgroep aan door middel van individuele vraaggesprekken met alle leden.

Het Coördinatieteam, dat de dagelijkse gang van zaken verzorgt, bestond uit Gera Breebaart, Philip Everts (secretaris), Annelies van Leeuwen-van der Stoep en Hans de Sterke. Het team kwam in de loop van het jaar zeven maal bijeen.

Annelies van Leeuwen-van der Stoep treedt op als voorzitter van beide groepen.

Herplaatsing en restauratie van geveltekens

In 2013 werd al een overzichtlijst samengesteld van alle ca 300 Leidse geveltekens. Op basis daarvan werd ook een lijst gemaakt van stenen die met prioriteit aandacht behoeven. Van de lopende projecten met betrekking tot stenen waar de Werkgroep bemoeienis mee heeft wordt voor intern gebruik een geregeld bijgewerkt stand-van-zaken-document bijgehouden.

Ten gevolge op een eerder besluit dat de Werkgroep prioriteit zou geven aan de mogelijke herplaatsing van stenen aanwezig in het Archeologisch depot van de gemeente Leiden bleef de aandacht zich aanvankelijk op deze stenen concentreren.

Gaandeweg blijkt echter dat het door gebrek aan mankracht niet gemakkelijk is systematisch tewerk te gaan en voldoende prioriteit te geven aan stenen in de stad die aandacht behoeven. De feitelijke werkzaamheden worden vooral bepaald door toevallige omstandigheden, zoals lopende restauraties, verbouwingsplannen of particuliere initiatieven. De keuze voor activiteiten gebeurt dus ad hoc en inductief.

Herplaatsing

Verdere voortgang werd in 2015 gemaakt m.b.t. het vaststellen van de herkomst en mogelijke herplaatsing van stenen in het Archeologisch Depot van de Gemeente Leiden. Het gaat daarbij onder meer om:

- *Doezastraat 1*, een steen en een herdenkingsplaquette van het *Cornelis Sprongh/Heilige Geest Hofje*.

Vanwege een nieuwe richtlijn m.b.t. het bewaren van objecten in het Archeologisch depot komt de steen niet voor herplaatsing in aanmerking. In 2015 werden drie gedecoreerde natuurstenen fragmenten van de verdwenen voorgevel van het voormalige Heilige Geest- of Cornelis Sprongh-hofje aan de Breestraat teruggevonden. Aangezien deze fragmenten worden opgenomen in het depot heeft de werkgroep hiermee geen verdere bemoeienis.

- de zgn. *Bilderdijksteen afkomstig van de Garenmarkt* (De schrijver W. Bilderdijk woonde in Leiden o.a. aan de Garenmarkt 6). Dit jaar werd herplaatsing van deze steen in de Openbare Bibliotheek gerealiseerd. De onthulling van de steen vond plaats tijdens een feestelijke bijeenkomst in de bibliotheek, waar de heer Rik Honings een lezing gaf over de betekenis van Bilderdijk voor Leiden. De gemeente Leiden nam de kosten van herplaatsing voor haar rekening, BplusC organiseerde en bekostigde de feestelijke onthulling.

- Met Museum Naturalis en de Rijksgebouwendienst werd overeenstemming bereikt over de herplaatsing van de steen afkomstig van de afgebroken *poort van het Pesthuis*. Uitvoering van dit plan in 2015 was voorzien, maar kon door gebrek aan mankracht en onduidelijkheid over de mogelijke verkoop van het Pesthuis nog niet worden gerealiseerd.

Nog te entameren is de herplaatsing van twee stenen behorende bij het voormalige pand Hooigracht 15.

Van herplaatsing is in een andere vorm ook sprake bij plannen om drie geveltekens van het voormalige (in 1856 afgebroken) *Gildehuis voor Timmermannen en Metselaars*, dat stond aan de Oude Vest 87, naar Leiden terug te brengen.

Deze stenen zijn eigendom van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap en bevinden zich nu in het depot van het Rijksmuseum in Lelystad. Het K.O.G. is bereid deze stenen in bruikleen af te staan voor plaatsing op de vroegere locatie.

Een kleuronderzoek aan de stenen door Olga van der Klooster bracht aan het licht dat zich op de stenen verschillende kleursporen bevinden. Deze vondst en de inmiddels gebleken grote kunsthistorische en museale waarde van de stenen deed de vraag rijzen of herplaatsing op de oorspronkelijke locatie wel gewenst is. Wellicht verdient plaatsing van replica's de voorkeur. Overleg daarover is nog gaande.

Restauratie

Het Rad van Catharina, Breestraat 62 (Waalse Kerk)

De Waalse Kerk werd in 2013 gerestaureerd. In 2014 werd subsidie van de Waalse gemeente en de gemeente Leiden verworven om alsnog de gevelsteen te restaureren door middel van patineren. Deze restauratie werd in 2015 uitgevoerd door het BamBam Restauratiesteenhouwers.

Gevel met beeld van Laurens Janszn Coster (Haarlemmerstraat 86) met bijbehorende tekst.

De Werkgroep Geveltekens legde contact met de eigenaar van het pand. Deze bleek geïnteresseerd in de mogelijkheid het beeld in de gevel te laten opknappen. Verricht bouwhistorisch onderzoek bevestigde de theorie dat aldaar al in de zeventiende eeuw een lettergieterij (van Arent van Hogenacker) was gevestigd.

Er werd ook kunsthistorisch onderzoek gedaan naar de geschiedenis en herkomst van de steen. Conserf, gevolgd door Erfgoed Leiden, deden onderzoek naar de kleuren op het beeld. Op grond van de uitkomsten werd nader kunsthistorisch en natuursteenonderzoek gedaan, bekostigd door Erfgoed Leiden. Dit leidde tot de conclusie dat het voorkeur verdient af te zien van opnieuw polychromeren van het beeld en slechts het gevelbeeld schoon te maken en kleine herstelwerkzaamheden te verrichten. De gemeente toonde zich bereid tot subsidiëring van de kosten van dit herstel. De eigenaar van het pand heeft eerder de kosten van het kleuronderzoek op zich genomen. Ook van derden is een bijdrage gezocht.

Een beslissing over de uitvoering bleef nog uit, mede in verband met plannen voor eventueel herstel van de gehele gevel in 2016.

Perquin steen

Op persoonlijk initiatief van een nauw betrokken lid van de familie Perquin werd in 2014 een plan ontwikkeld tot herstel van de gevelsteen in de vroegere kolenhandel Perquin aan het Levendaal. Het plan werd in 2015 uitgevoerd. Van de restauratie werd een videofilm gemaakt. Deze werd onder meer vertoond bij de feestelijke bijeenkomst ter gelegenheid van de onthulling van de steen (september 2015). Een mooi voorbeeld van particulier initiatief!

Herdenkingsplaat Jan Swammerdam

Op initiatief van de bewoners van het Swammerdampad bij de Boerhaavelaan, met name Jacques van Gent, werd een herdenkingsplaat ontworpen en geplaatst van de naamgever van deze straat, Jan Swammerdam. Een ander mooi voorbeeld van particulier initiatief, waarbij de Werkgroep alleen een adviserend rolletje had.

Bemoeienis met andere geveltekens

Dat 't Friest

In het verleden zijn deze stenen mede met steun van HVOL gepolychromeerd. De kleur is inmiddels verdwenen. Leden van de werkgroep deden onderzoek naar eigenaren en achtergronden. Activiteiten vanuit de werkgroep m.b.t. deze stenen worden in 2016 voortgezet.

Stenen van voormalig postkantoor in de Breestraat

PostNL toonde zich bereid mee te werken om gevelfragmenten van het vroegere postkantoor in de Breestraat (twee wapenhoudende leeuwen, met het schild van de posterij en een kop van een postbode) terug te geven ter plaatsing in de nieuwbouw van het ID-college in de Breestraat. Ook de andere betrokken partijen waren bereid hieraan medewerking te geven. Herhaaldelijk aandringen vanuit de werkgroep om overleg te plegen over praktische uitwerking van de plannen bleef onbeantwoord. Uiteindelijk bleken de betrokken partijen niet bereid de stenen op de oorspronkelijke plaats terug te brengen en vroegen zij de Werkgroep om financiering van de herplaatsing in een nieuwe muur. Daarop heeft de Werkgroep, net als Erfgoed Leiden, zijn spijt over de gang van zaken uitgesproken en laten weten dat werd afgezien van het project omdat de werkgroep niet over financiële middelen beschikt.

Lammermarkt

De behoudenswaardige gevels van panden aan de Lammermarkt die worden gesloopt i.v.m. de nieuwbouw van De Lakenhal zullen opnieuw worden opgezet op een andere plek, meldde Erfgoed. Ornamenten als kruisen worden bewaard. De Werkgroep houdt contact hierover.

Haven 38

Dit pand is restauratiebehoefstig en is aangedragen door bouwhistoricus Edwin Orsel van Erfgoed Leiden. Getracht zal worden onder leden van de Werkgroep mensen te vinden die dit project kunnen trekken en willen meehelpen.

Leiden-buiten-de-singels

In 2015 werd de inventarisatie voltooid van alle in de Leidse wijken buiten de singels aanwezige geveltekens. Van alle stenen werd het adres genoteerd en een korte beschrijving gemaakt; ook werden foto's gemaakt van de betrokken panden en objecten. De resultaten werden bekend gemaakt via de Verhalen op de website van Erfgoed Leiden en omstreken. De inventarisatie zal niet direct tot nieuwe activiteiten leiden, maar dient als basis om in de toekomst indien nodig actie te kunnen ondernemen.

Informatiebordjes

De werkgroep maakt zich sterk voor het aanbrengen van informatiebordjes bij gerestaureerde of herplaatste gevelstenen. Besloten is deze bordjes te voorzien van een QR code, zodat belangstellenden via tablet of mobiele telefoon toegang kunnen krijgen tot het verhaal over de betreffende gevelsteen.

. De ANWB gaf subsidie voor het maken en plaatsen van een aantal van deze informatiebordjes.

Contact met de Lakenhal

De coördinatiegroep had nuttig contact met De Lakenhal over de in het museum aanwezige geveltekens. Daarbij is aan de orde gesteld of de Lakenhal bij de aanstaande nieuwbouw aandacht kan schenken aan een goed behoud van reeds ingemetselde geveltekens en wellicht plaats kan maken voor een nieuwe 'blinde muur' waar bestaande geveltekens uit het depot of andere stenen een plaats zouden kunnen krijgen.

Een en ander leidde eind 2015 tot concrete afspraken met de conservator Prosper de Jong, waarbij enige stenen uit het depot een plaats zouden kunnen krijgen in de voorgenomen weesstenenmuur. Over eventuele plaatsing in De Lakenhal van de stenen van het KOG (zie boven) volgt nader overleg.

Weesstenenmuur

In het kader van het Programma Binnenstad kwam in 2014 geld beschikbaar voor het inrichten van een weesstenenmuur voor gevelstenen die niet op de oorspronkelijke plek kunnen worden teruggeplaatst of stenen waarvan onbekend is waar ze ooit gezeten hebben. Daardoor geraakten ideeën over een dergelijke muur- waarvan elders al voorbeelden

bestaan – in een stroomversnelling. Met de gemeente werd met deelname van leden van de Werkgroep in 2015 een begin werd gemaakt met de keuze van mogelijke locaties en van de stenen die in/aan een dergelijke muur een plaats zouden kunnen krijgen.

Wandelingen

In de loop van dit jaar kwamen verschillende wandelingen gereed langs Leidse geveltekens ten behoeve van gidsen van het Gilde, bezoekers aan Leiden en andere belangstellenden. Eén route is specifiek bestemd voor belangstellenden met een rollator of scootmobiel.

De Werkgroep verleende steun aan de organisatie van een excursie van HVOL langs Leidse geveltekens in september 2015 , waaraan vele belangstellenden deelnamen.

Op 26 juni werd een wandeling met lunch gehouden voor de leden van de Werkgroep en geregistreerde belangstellenden. Door de geringe opkomst kon het doel, het versterken van de onderlinge band, slechts gedeeltelijk worden gediend.

Ontwikkelen rondwandelingen

Wandelingen ontstaan in teamverband. In 2015 is gewerkt aan een wandeling langs gevelstenen van Leidse kunstenaars. Deze is via Internet beschikbaar als verhaal en als printbare handout (PDF). De wandeling is bedoeld voor individueel gebruik en een gids is niet nodig. In 2015 kwam een scootmobielwandeling tot stand in samenwerking tussen de scootmobielvereniging Leiden en onze werkgroep. Deze wandeling was door de scootmobielers gepland in 2015 maar is door weersomstandigheden niet doorgegaan. Met de excursie zijn afspraken over wandeling voor HVOL leden die slecht ter been zijn. (zie [ADAGIO](#)). 'Wandelingen' ontstaan door het aaneen rijgen van stukjes tekst over verschillende geveltekens. Het genereren van deze teksten en onderliggende verhalen past in ons informatie-beleid (vertel het verhaal van de stad). Werkgroepsleden die in 2015 hieraan hebben bijgedragen zijn; T. Ages, J. Hartstra, L. Appels, A. v. Leeuwen. E. Koningsveld. P. de Baar.

Kennisbeheer

Een in 2014 uitgevoerde inventarisatie beoogde beschikbare- en benodigde expertise in kaart te brengen. Dat is maar **zeer** ten dele gelukt. De 'modus' is nog niet helder maar een eerste voorbeeld is voorhanden; Eén van de onderwerpen was de kennis van verfsystemen (voor restauratie-doeleinden). Een aanzet is opgenomen in ons 'verhalenapparaat'. Met dank aan T. de Vries. Door capaciteitsgebrek zijn de (in 2014 bedoelde) draaiboeken niet van de grond gekomen. In 2015 is een evaluatie gepland, die interessante inzichten kan geven over kennisbeheer.

Databeheer

Onze Data- aanpak is erop gericht, alle informatie over Leidse geveltekens, muurreclames en Tegeltableaus alsook wandelingen via internet te beheren en over Internet te kunnen

ontsluiten. Basisgedachte is, dat onze informatie voor een groot publiek toegankelijk moet zijn ter ondersteuning van ons beleidsterrein Restauratie. Na een houtje touwtje start in 2012, de verdere implementatie in 2013/2014 stond 2015 in het teken van het consolideren van onze [data-aanpak](#)'. Bij de praktische uitwerking maken we gebruik van de HVOL website, de site van Erfgoed Leiden e.o., het ELO archief, een Googlemapkaart, een eigen foto verzameling, enkele videofilms (via youtube) en de landelijke Kerninventarisatie gevelstenen. Deze zijn hieronder kort toegelicht. Er is nog weinig inzicht in de bezoekfrequentie van onze sites. Stijn Bouwhuis (die constructief meedacht over Database mogelijkheden) heeft als lid bedankt. Omdat de gewenste inzet achter blijft bij de behoefte, hebben we in 2015 wederom binnen de werkgroep gevraagd om ondersteuning van dit werkkerrein.

HVOL website.

We beschikken over een (deel van de) HVOL website voor Public Relations doeleinden, zoals het informeren over de werkgroep geveltekens, de berichtgeving rond geveltekens (zeg; de nieuwtjes), het informeren over geplande restauratieprojecten. Ook is aandacht besteed aan het toegankelijk maken van verhalen over- en de locatie van geveltekens. Deze informatie ontstaat in samenhang (zeg; onze datastructuur). De website is het platform bij uitstek en heeft daartoe in 2015 een verandering ondergaan om deze samenhang voor elkaar te krijgen. M.m.v. F. Popp. Vooruitlopende op website wijzigingen is nagedacht over een eigen nieuwsbrief .

[Googlemapkaart](#) en Index

In 2014 is de behoefte ontstaan, de objectnummers en locaties van geveltekens in hun samenhang te kunnen vinden. De Index en de kaart met gekleurde punaises zijn nu stevig neergezet. Elk gevelteken heeft een plaats op de kaart. In 2015 zijn ca. 300 geveltekens toegevoegd aan de index (die nu **700** objecten' laat zien). In 2015 zijn de startlocaties van onze wandelingen op de kaart gezet. Er wordt toenemend rekening gehouden met het gebruik van Tablets en Smartphones om geveltekeninformatie op locatie beschikbaar te hebben. In 2015 is het aantal punaises met 50% gegroeid tot **500** (locaties van geveltekens), waarvan de helft met link naar een verhaal. Het bezoekersaantal ligt op boven de 5000. Vanzelfsprekend is een deel daarvan toe te schrijven aan beheer en controle (zeg: 25%).

In 2015 is gestart met toepassing van QR codes op informatiebordjes om op locatie het betreffende verhaal te kunnen vinden. Een eerste exemplaar (voor de Bilderdijksteen in het BplusC gebouw) is door ANWB ter beschikking gesteld.

ELO archief en site

Veel historische gegevens over geveltekens komen boven water door eigen archiefonderzoek. Daarbij wordt o.m. gebruik gemaakt van het ELO archief (v/h Regionaal archief Leiden). Onderzoeksresultaten zie je terug in onze 'verhalenmachine'. De ELO site

wordt 'gehost' op het Pictura platform, bij uitstek bedoeld voor grootschalig beheer van erfgoed documenten. De kwaliteit daarvan staat buiten kijf. Gelukkig kunnen we als HVOL werkgroep geveltekens daarvan gebruik maken voor onze 'verhalenmachine', zodat de verhalen via Internet kunnen worden beheerd (door de werkgroep) en ontsloten (door iedereen!). Door het toevoegen in 2015 van 70 verhalen bevat de verhalenmachine een kleine **250** verhalen. In veel gevallen kan worden doorgelinkt naar het monumentenregister. Tekstbijdragen van A. Narbutaite, P. de Baar, T. Ages, D. Geirnaert, J. Hartstra en A. van Leeuwen.

Fotografie en video

Leden van de werkgroep hebben in 2015 ca. 500 foto's aangeleverd. Daarnaast beschikken we over ongeordend materiaal. In 2015 zijn ca. 600 foto's aan onze beeldbank toegevoegd (geheel los van de HVOL beeldbank). December 2015 beschikten we over **1300** foto's van geveltekens, muurreclames, tegeltableaus, ornamenten, herdenkingsplaquettes e.d. Met medewerking van; T. Ages, D. Kompier, J. Hartstra, B. Veldstra, E. Koningsveld. In 2015 is begonnen met een kwaliteitsslag (van de foto's). Met de HVOL beeldbank is eenmalig overlegd over een archief voor foto originelen. Dit wordt voorlopig niet vervolgd.

In 2015 is een aanvang gemaakt met eigen video boodschappen over Leidse geveltekens. Goed voorbeeld is de restauratie van de Perquin steen. Zowel de restauratie als de onthulling zijn op video vastgelegd. Hiertoe is samengewerkt met de geveleigenaar, de sponsor van de restauratie, de steenhouwers BamBam en LVSL (de Leidse videoclub). Beide films zijn op Youtube geplaatst en toegankelijk via het [verhaal](#). Met medewerking van J. Wesselius.

Kerninventarisatie

In 2014 is een bijzondere samenwerking ontstaan met de landelijke kerninventarisatie (Gevelstenen). Zie hun site www.gevelstenen.net Inmiddels levert deze site bij enkele gevelstenen toegang tot onze verhalen. Met dank aan Mart Hagenbeek, Alkmaar.

Publiciteit

In 2015 kreeg het werk van de werkgroep een aantal keren aandacht in de media. Ook via communicatiekanalen van de gemeente Leiden werd informatie verspreid. Via de website van HVOL en het verenigingsblad Oud Leiden Nieuws werd geregeld informatie verspreid over recente ontwikkelingen en activiteiten van de Werkgroep Geveltekens.

Via Facebook zijn ontwikkelingen ook te volgen.

Diverse contacten

Geregeld vond overleg plaats met de instanties van de gemeente, Erfgoed Leiden en andere instanties over zaken van wederzijds belang.

In 2015 werd incidenteel samengewerkt met STIEL op het gebied van behoud van gevelreclames, het maken van foto's en verhalen.

Met het bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, met name in de persoon van Carla v.d. Poel, werd contact onderhouden over de rol van de vereniging bij het behoud en de restauratie van in Leiden aanwezige geveltekens voor vroegere leden (o.a. Bilderdijk). Het is nog steeds de bedoeling bij het 350-jarig bestaan van de M.N.L. in 2016 de steen van de oprichter Frans van Lelyveld (Hogewoerd 126) te laten vernieuwen.

De directie van het Openluchtmuseum te Arnhem deed het aanbod om een mogelijk uit Leiden afkomstige gevelsteen met een afbeelding van een weversspoel af te staan voor een te vinden bestemming in Leiden. Aangezien niet bekend was of deze steen wel uit Leiden kwam is de Werkgroep niet ingegaan op dit aanbod. De steen kwam terecht in het Wevershuisje.

Met de beheerders van de landelijke website www.gevelstenen.net werd samengewerkt inzake de ontsluiting van de op de eigen website van de Werkgroep beschikbare informatie.

Financiën

De Werkgroep heeft geen vaste eigen inkomsten. Per concreet project wordt getracht subsidie van Erfgoed Leiden en financiële steun van derden te verwerven.

- In 2015 kon de Werkgroep nog beschikken over de restanten van een klein budget dat overbleef uit het desbetreffende budget van de gemeente Leiden voor 2013.
- De gemeente Leiden was bereid de helft van de kosten voor herstel van de steen van Laurens Jansz. Coster, begroot op € 4247,10, voor haar rekening te nemen.
- BplusC droeg de kosten van de onthulling van de Bilderdijksteen.
- Het herstel van de Perquin-steen werd betaald door de Pim Perquin, nazaat van de
- Redding van enige interessante ornamenten aan het te slopen pand Stationsweg 37 en de steen met de naam van de architect werd mogelijk gemaakt door de gemeente Leiden.

December 2015,

Ph.P.Everts, secretaris